

شهید سلیمانی و طراحی الگوی بازدارندگی هژمونی آمریکا

* مجید رسولی^۱، شهروز شریعتی^۲

۱. استادیار گروه ژئوپلیتیک مرکز مطالعات آفریقا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
۲. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۵ خرداد ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۸ شهریور ۱۴۰۱

تاریخ انتشار: ۲۵ آذر ۱۴۰۱

چکیده

مروری بر رقابت هژمونیک پرتلاطم ایران و آمریکا در ۴۰ سال گذشته روندی پر کشمکش همراه با فرازونشیب‌های طولانی را نشان می‌دهد که در بستر آن همواره دو کشور با همه ابزارها و ظرفیت‌های قدرت داخلی و بین‌المللی خود مسیر تعارض و تقابل را در پیش گرفته‌اند. در این چارچوب شکل‌گیری جریان مقاومت و تثبیت و تقویت مؤلفه‌های قدرت سخت‌افزاری و نرم‌افزاری آن در سایه مبانی اصیل اسلامی و از جمله نفی سبیل توانست اهداف راهبردی متجاوزان منطقه‌ای از آمریکا و اسرائیل گرفته تا متحدان غربی و عرب آن‌ها را به حاشیه بکشد. تشدید موازنه‌های تنش و چالش در منطقه، به‌ویژه پس از شهادت سردار سلیمانی و ادامه تقابل میان دو جبهه مقاومت و محور هوادار غرب در سایه گسترش سیاست‌گذاری‌های مداخله‌جویانه غربی در منطقه، ضرورت بررسی موازنه‌های قدرت و متغیرهای پیرامونی آن را نشان می‌دهد. هدف این پژوهش جستاری در تحولات و موازنه‌های قدرت نرم‌افزاری، سخت‌افزاری و هوشمند در تقابل بین اردوگاه متخاصم در دو سال گذشته و بررسی مؤلفه‌های بازدارندگی محور مقاومت در این مدت است. در این مقاله در پی پاسخ این پرسش هستیم که سردار سلیمانی چگونه بر معادلات هژمونیک آمریکا در غرب آسیا اثر گذاشته است؟ روش پژوهش ماهیتی توصیفی تحلیلی دارد. این مقاله با مبنا قراردادن آموزه‌های نظریه واقع‌گرایی «ثبات هژمونیک» بر این فرض استوار است که سردار سلیمانی در سایه ساختارگرایی و سازماندهی جریان مقاومت توانست ضمن شالوده‌شکنی در نظام هژمونیک آمریکا، اقدام به طراحی الگوی بازدارندگی هژمونیک در غرب آسیا کند. بخشی از اطلاعات مورد نیاز این پژوهش را به‌وسیله تحلیل محتوای اسناد امنیت ملی آمریکا در سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۱ و بخشی را با استفاده از گزارش‌های خبری رسانه‌ها و منابع کتابخانه‌ای گردآوری کرده‌ایم. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ابتکار عمل سردار سلیمانی هم در دوران زندگی دنیوی و هم پس از شهادت، توانست رقابت ایران و آمریکا را در غرب آسیا با پیروزی نسبی محور مقاومت و تثبیت هژمونیک گفتمان مقاومت در این منطقه همراه سازد.

کلیدواژه‌ها:

آمریکا، ایران، ثبات
هژمونیک، قاسم سلیمانی،
مقاومت، موازنه قدرت.

* نویسنده مسئول:

دکتر مجید رسولی

نشانی:

گروه ژئوپلیتیک، دانشکده
علوم انسانی، دانشگاه تربیت
مدرس، تهران، ایران
پست الکترونیک:
m.rasouli@modares.ac.ir

استناد به این مقاله:

رسولی، مجید، شریعتی، شهروز. (۱۴۰۱). شهید سلیمانی و طراحی الگوی بازدارندگی هژمونی آمریکا، مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، (۵)، ۲، صص: ۷۵-۴۹

۱. مقدمه

تجزیه و تحلیل حوادث تروریستی بعد از حمله آمریکا به عراق نشان می‌دهد این تهاجم به جای کاهش اقدامات تروریستی موجب گسترش و تقویت تروریسم در غرب آسیا شد و این شرایط امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را با چالشی جدید مواجه کرد. در واقع حمله آمریکا به عراق این فرصت را در اختیار گروه‌های شبه نظامی قرار داد تا پایگاه خود را در این کشور توسعه دهند و به جذب نیرو به بهانه مبارزه علیه آمریکا با هدف جهاد مقدس پردازند. از سوی دیگر، بحرانی بودن اوضاع عراق ناشی از فروپاشی رژیم صدام حسین و خلأ قدرت در این کشور موجب شد تا این گروه‌ها با سهولت بیشتر عضوگیری کنند و مسلح شوند. در این میان آمریکا با تسلط بر عراق و کار بست راهبردهایی به منظور برقراری ثبات هژمونیک، در عمل کوشید از فرصت گسترش روزافزون فعالیت‌های تروریستی در این کشور به عنوان اهرمی جدید علیه ثبات در جمهوری اسلامی ایران استفاده کند. در این شرایط فرماندهی وقت نیروی قدس سپاه جمهوری اسلامی ایران با طراحی راهبردهایی هوشمندانه نه فقط اقدام به مهار روند روبه گسترش نیروهای تکفیری در عراق کرد، بلکه توانست به میزان درخور توجهی مانع افزایش نفوذ آمریکا و متحدانش در عراق شود.

در این مقاله با بهره‌گیری از آموزه‌های نظریه ثبات هژمونیک به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که شهید سلیمانی چگونه بر جایگاه محور مقاومت و معادلات هژمونیک آمریکا در موازنه‌های قدرت منطقه‌ای غرب آسیا اثر گذاشته است؟ در پاسخ به این پرسش با مبنا قراردادن آموزه‌های نظریه ثبات هژمونیک این فرضیه را مورد آزمون قرار می‌دهیم که سردار سلیمانی در سایه ساختارگزینی و سازماندهی جریان مقاومت توانست ضمن شالوده‌شکنی در نظام هژمونیک آمریکا، اقدام به طراحی الگوی بازدارندگی هژمونیک برای ایران در غرب آسیا کند. این پژوهش را با استفاده از روش تحلیل پسا رویدادی و تحلیل محتوایی صورت‌بندی کرده‌ایم. بر این اساس در این پژوهش با تأکید بر کنشگری شهید قاسم سلیمانی، چگونگی تأثیر ساختارگزینی و سازماندهی منجر به بازدارندگی هژمونیک محور مقاومت را نشان می‌دهیم. بخشی از اطلاعات مورد نیاز این پژوهش را از تحلیل محتوای اسناد امنیت ملی آمریکا در سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۱ و بخشی را با استفاده از گزارش‌های خبری رسانه‌ها و منابع کتابخانه‌ای گردآوری کرده‌ایم. پس از مروری بر نظریه ثبات هژمونیک و سپس مروری بر اسناد امنیت ملی آمریکا جایگاه سردار سلیمانی را بر تغییر معادلات آمریکا در غرب آسیا نشان می‌دهیم.

۲. پیشینه پژوهش

در مورد تقابل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با ایالات متحده آمریکا پس از انقلاب اسلامی ایران مقالات و منابع زیادی وجود دارد که می‌توان هرکدام از آن‌ها را از ابعادی مانند تحلیلی ایدئولوژیک، تحلیلی نظری، تحلیلی گفتمانی و تحلیلی اقتصادی بررسی کرد. در این میان آثار تحلیلی نظری بیشترین حجم را به خود اختصاص داده‌اند. با وجود این، مروری بر همه این منابع نشان می‌دهد که در موضوع بازدارندگی ایالات متحده از سوی ایران در شرایطی که آمریکا خود همواره مبدع طرح‌های بازدارندگی در غرب آسیا بوده است مباحث پژوهشی خاصی در دست نیست و این در شرایطی است که آثار پژوهشی درباره جایگاه شهید قاسم سلیمانی در طراحی راهبردهای جدید برای سیاست خارجی ایران نیز در محافل آکادمیک کشور همچنان افزایش قابل توجهی را نشان نمی‌دهد. در این میان و در کنار آثاری که از منظر آینده‌پژوهی به این تقابل ورود کرده‌اند (Tabatabai and Noorani, 2018; Chitsazian and Shafiei, 2016). برخی نویسندگان بر این باور بوده‌اند که ریشه تقابل ایران و آمریکا فقط مباحث تاریخی بین دو کشور نیست و متأثر از تقابل هویتی و هستی‌شناسی باورهای رسمی در دو کشور است (Abdullahi Nejad and Motaghi, 2018). برخی نیز معتقدند آمریکا مانع اصلی دستیابی ایران به جایگاه هژمونیک خود بوده است. (Mirkoshesh and others, 2018).

در این میان البته می‌توان مقالاتی را نیز یافت که با ایده اصلی این مقاله نزدیکی دارد. از آن جمله مقاله عزیزی (۲۰۲۰) است که در آن نشان داده است ایران برای مقابله با فشار ایالات متحده، راهبرد «ضد مهار» را به کار گرفته است. این راهبرد مبتنی بر بازدارندگی نامتقارن است که ارکان اصلی آن به‌کارگیری نیروهای متحد محلی و افزایش قابلیت‌های بازدارندگی هوایی و دریایی است. با وجود این، نوآوری ما در پژوهش حاضر مبتنی بر تأکید بر نقش شهید قاسم سلیمانی در این فرایند است که تا حد امکان ضمن بهره‌گیری از محدود آثار موجود در این حوزه می‌کوشیم با استفاده از شواهد میدانی این جایگاه را تبیین کنیم.

۳. چارچوب نظری: نظریه ثبات هژمونیک

نظریه ثبات هژمونیک^۱ در روابط بین‌الملل از زیرشاخه‌های مکتب واقع‌گرایی است که بنابر آن، جریان منظم و باثبات اقتصاد بین‌المللی لیبرال مستلزم مدیریت یک قدرت برتر جهانی است.

1. Hegemonic Stability

رهبر هژمون جهانی برای ایفای نقش بین‌المللی خود باید دارای قدرت ترویج اقتصاد بازار آزاد و لیبرال، کنترل بر منابع انرژی و مواد خام بازار از جمله منابع نفتی جهان، برتری تسلیحاتی و برتری نظامی یک‌جانبه در نظام بین‌الملل و قدرت جلوگیری از پیدایش «رقبای هم‌تا» در عرصه نظام بین‌الملل باشد (Bromley, 2005: 224). هژمون جهانی همچنین می‌کوشد تا به‌شکل ممکن از قدرت گرفتن هژمون‌های منطقه‌ای رقیب خود جلوگیری کند. آنچنان که جیمز بیل نشان می‌دهد، ایران پس از پایان جنگ با عراق در حال تبدیل شدن به یک هژمون منطقه‌ای در برابر قدرت هژمونیک آمریکا است (Bill, 1381: 109-110).

برتری نظامی یک هژمون بین‌المللی هرچند سبب به‌دست آوردن مزایا و منافع متقابل بین هژمون و کشورهای تحت رهبری هژمون می‌شود، اما از نقش رقبای هژمونیک نیز نمی‌توان چشم پوشید. سند امنیت ملی آمریکا مهم‌ترین سندی است که در آن به مباحث عرصه داخلی و بین‌المللی پرداخته شده است و برای حل چالش‌های بین‌المللی راهبردهای مدنظر قرار می‌گیرد. این کشور خود را دارای ویژگی‌هایی برای رهبری جهان می‌داند که به‌دنبال تضمین امنیت جهانی است (Nss, 2010: 1). با وجود این، حاکمیت هژمون‌یسم و راهبردهای آن در خاورمیانه در دو دهه گذشته موجب بی‌ثباتی و فعال‌شدن بیشتر گروه‌های تروریستی شده است و واکنش گروه‌های مسلح و تروریستی را در مواجهه با تهدید هژمون‌یاف فرصت‌پرکردن خلأ ناشی از حذف دیگر رقبای هژمون را برانگیخته است. در این روند شاهد افزایش مداخله‌گرایی در حوزه‌های منطقه‌ای بوده‌ایم و پیامد آن در پیدایش شکل جدیدی از بحران‌های خاورمیانه‌ای دیده می‌شود. این امر به‌ویژه در ارتباط با بحران عراق قابل ارزیابی است. از آنجا که عراق پس از مداخله آمریکا به یکی از کانون‌های بحران، بی‌ثباتی و ناامنی غرب آسیا و جهان و مهم‌ترین کانون پرورش تروریسم تبدیل شد، آمریکا کوشید تا برای تثبیت موقعیت خود در خاورمیانه جلوه‌هایی از قدرت راهبردی خود را به نمایش بگذارد.

بنابر نظریه‌های واقع‌گرایی تهاجمی نیز ساختار آنارشیک نظام بین‌الملل، توانایی آفندی دولت‌ها، عدم اطمینان، حفظ بقا و عقلانی بودن دولت‌ها را به‌عنوان مهم‌ترین اصول واقع‌گرایی تهاجمی معرفی می‌کند (Chernov, 1388: 109). برای نمونه، مرشایمر در این چارچوب معتقد است که قدرت‌های بزرگ برای تغییر موازنه قوا به نفع خود و کسب قدرت نسبی از

چهار راهبرد جنگ،^۲ ارباب،^۳ تفرقه و تحریک،^۴ مهار و فرسایش^۵ که از نظر وی راهبردهایی برای تغییر وضع موجود هستند بهره می‌برند و در شرایطی که خواستار حفظ وضع موجود می‌شوند نیز چهار نوع راهبرد برقراری موازنه،^۶ احاله مسئولیت،^۷ مماشات^۸ و دنباله‌روی^۹ را برمی‌گزینند (Mearsheimer, 2001: 138-139). جدول ۱، گزینه‌های راهبردی حفظ و تغییر وضع موجود را در سیاست خاورمیانه‌ای آمریکا نشان می‌دهد.

جدول ۱: گزینه‌های راهبردی حفظ و تغییر وضع موجود در سیاست خاورمیانه‌ای آمریکا

راهبردهای تغییر وضع موجود		راهبردهای حفظ وضع موجود		
جنگ	ارباب	تفرقه و تحریک	مهار و فرسایش	موازنه
			احاله مسئولیت	مماشات
				دنباله‌روی

Source: Author

ایالات متحده آمریکا در راستای تأمین امنیت و ثبات در اسناد امنیت ملی خود در سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۵ برای مواجهه با پدیده تروریسم چهار ایده اصلی را دنبال کرد که جنگ و ارباب در قالب عملیات پیش‌دستانه یکی از این اقدامات بود و در اسناد سال‌های ۲۰۰۲ و ۲۰۰۶ آمریکا بر نیروی نظامی و نقش تعیین‌کننده آن در حفظ جایگاه هژمونیک ایالات متحده تأکید شده بود (Nss, 2002; Nss, 2006). ادعای ترویج دموکراسی و حقوق بشر، ادعای مبارزه با سلاح‌های کشتار جمعی و در نهایت ایده خاورمیانه بزرگ در اسناد امنیت ملی آمریکا به‌عنوان بخشی دیگری از مهم‌ترین راهبردها در مبارزه با تروریسم مطرح بود و اسناد امنیت ملی آمریکا تصریح می‌کردند که «...رژیم‌های ایران و سوریه بدانند که ما همچنان در کنار مردمشان در مقابل سوء حاکمیت آن‌ها خواهیم ایستاد. در عراق نیز همچنان به حمایت خود از مردم عراق و حرکت تاریخی آن‌ها از استبداد به‌سوی یک دموکراسی کارآمد

2. war
3. Blackmail
4. Bait and Bleed
5. Bloodletting
6. Balancing
7. Delegating responsibility
8. Appeasement
9. tracking

ادامه خواهیم داد» (Nss, 2006: 38). همچنین سیاست «تغییر رژیم» به مثابه راهکاری در مقابله با دولت‌های ایران و سوریه مطرح و در این اسناد به وضوح تصریح می‌شود که تغییر رژیم بهترین و تنها پاسخ قابل اعتماد به تهدید رژیم‌های یاغی مانند ایران و سوریه است (Nss, 2002: 13-14).

بررسی و پیامدهای راهبردهای ایالت متحده آمریکا در خاورمیانه به ادعای ایجاد امنیت و ثبات پایدار در نهایت نه تنها ثبات پایدار مورد نظر آمریکا را در عراق رقم نداد، بلکه موجبات بی‌ثباتی را نیز فراهم آورد به گونه‌ای که منطقه غرب آسیا شاهد پارادوکس ثبات هژمونیک آمریکا در عراق بود. جدول 1 براساس «روش تحلیل محتوای شدت» که بر تکرار واژگان تأکید دارد صورت‌بندی اسناد امنیت ملی آمریکا را در سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۱ نشان می‌دهد.

جدول ۱: تحلیل محتوای شدت در اسناد امنیت ملی آمریکا در سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۱

۲۰۲۱	۲۰۱۷	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۶	۲۰۰۲	
۴	۱۲	۱۲	۹	۱۲	۱	خاورمیانه
۰	۷	۱۶	۳۶	۵۹	۱	عراق
۴	۱۷	۱۱	۱۴	۱۶	۱	ایران
۴	۶	۱۷	۲۲	۲۷	۳۱	تروریسم
۱	۱۸	۱۶	۴۱	۱۹	۳۵	حمله
۵	۳۰	۱۳	۲۸	۲۶	۲۱	جنگ
۵	۱۱	۲۰	۲۲	۲۸	۹	ثبات
۷۵	۱۰۲	۱۴۷	۲۶۱	۸۱	۴۱	امنیت

Source: Nss, 2002, 2006, 2010, 2015, 2017, 2021

همان‌طور که اشاره کردیم، طرح‌های آمریکا برای ثبات هژمونیک و تغییر وضع موجود در

منطقه غرب آسیا از همان آغاز با مخالفت اکثریت مردم منطقه مواجه شد و بنابر نظر سنجی های منابع معتبر اکثریت گروه های اصلی قومی و مذهبی در عراق، نیروهای ائتلاف آمریکا را به چشم یک متجاوز می نگرستند و فقط تعداد کمی از مردم عراق معتقد بودند که زندگی آن ها پس از جنگ بهتر شده است (Zogby, 2011). جدول ۲ نظر مردم عراق را نسبت به خروج نظامیان آمریکایی از عراق در سال ۲۰۱۱ هم زمان با روی کار آمدن داعش نشان می دهد که منجر به افزایش کنشگری سردار سلیمانی و سپاه قدس جمهوری اسلامی ایران شد.

جدول ۲: نظرسنجی از اتباع عراق برای خروج آمریکا در آستانه شکل گیری داعش

عراق			
	کردها	اهل سنت	شیعیان
مثبت	۴۵	۴۸	۶۸
منفی	۳۵	۳۹	۲۴

Source: Zogby Research Services Report, 2011

این گونه که جدول ۲ نشان می دهد با وجود آنکه اکثریت شیعیان، سنی ها و کردها که به عنوان سه گروه اصلی قومی مذهبی در مجادله قدرت و سیاست در صحنه عراق فعالیت می کردند پیش از ظهور داعش خواهان خروج آمریکا از این کشور بودند، اما همه هم زمان در پی افزایش قدرت خود در ساختار سیاسی جدید برآمده و تعقیب منافع کلان عراق و ایجاد ثبات و همکاری میان آنان جایگاه چندانی نداشت. بر این اساس بدیهی بود این نوع نگرش مبتنی بر بنیان های قومی فرقه ای به تشدید خشونت و عدم موفقیت در روند دولت سازی جدید عراق منجر شود و موج جدیدی از خشونت را به همراه داشته باشد. بدین ترتیب، اشغال عراق توسط آمریکا در آوریل ۲۰۰۳، نقطه عطفی در تاریخ فعالیت گروه های سلفی در عراق بود و این فرصت را به ویژه برای سلفی ها فراهم کرد که خود را در صف مقدم شورشی های عراق قرار دهند. در نتیجه، جماعت انصارالاسلام و داعش مهم ترین گروه سلفی فعال در صحنه تحولات عراق بعد از اشغال این کشور محسوب شدند. در جدول ۲ برخی از مهم ترین گروه های مسلح در عراق پس از هجوم ائتلاف آمریکایی به این کشور مشخص شده است.

جدول ۳: ویژگی‌های مهم‌ترین گروه‌های مسلح در خاک عراق هم‌زمان با اشغالگری آمریکا

گروه‌های مسلح فعال در عراق پس از هجوم ائتلاف آمریکایی		
گروه‌ها	تأسیس	حوزه فعالیت
حامیان حزب بعث	العوده	شمال و غرب عراق
	جیش الرجال الطریقه	استان نینوا، شمال عراق
	شورای نظامی کل برای انقلابیون عراق	بغداد، الانبار، موصل، صلاح‌الدین، دیالی
سلفی‌گری	انصار الاسلام	موصل، الانبار، کرکوک، صلاح‌الدین
	دولت اسلامی عراق و شام	شرق سوریه، شمال عراق
	ارتش اسلامی عراق	مرکز عراق، دیالی، صلاح‌الدین
	ارتش محمد	فلوجه، رمادی، سامرا
	جیش المهدي	بغداد، جنوب عراق
	شبکه شیپانی	بغداد، جنوب عراق
شیعه	گردان‌های حزب الله عراق	عتبات عالیات در عراق
	گروه‌های ویژه عراق	بغداد و جنوب عراق
	تیپ روز موعود	نجف و کربلا
	عصاب اهل الحق	عتبات عالیات در عراق و سوریه
	جیش الراشدین	شمال و جنوب عراق
سنی	ارتش مجاهدان	صلاح‌الدین، الانبار، دیالی
	المجلس الوطنی لإنقاذ العراق (شورای بیداری)	مرکز و شمال عراق
	حماس عراق	فلوجه، دیالی، الانبار (در اکثر شهرهای عراق دارای دفاتر حزبی است)
	گردان‌های ثوره العشرین	مرکز عراق
کرد	پیشمرگه	شمال عراق
	حزب کارگران کردستان	شمال عراق
	پژاک	کردستان ایران و عراق

Source: Author

آن‌گونه که در جدول ۳ می‌بینیم حمله آمریکا به عراق نه تنها موجب آرامش منطقه غرب آسیا و کشور عراق نشد، بلکه موجب شد تا گروه‌های مسلح زیادی تشکیل و در برابر یکدیگر قرار گیرند و تفرقه و تحریک در منطقه که از ابعاد راهبردهای آمریکا برای تغییر وضع موجود بود تهدیدهای زیادی را نیز متوجه تمامیت ارضی جمهوری اسلامی ایران کند. در ادامه تأثیر رویکرد سردار سلیمانی را در شرایط موصوف برای چگونگی تثبیت هژمونیک گفتمان جبهه مقاومت و تغییر موازنه‌های راهبردی این منطقه پر آشوب را ارزیابی می‌کنیم.

۴. سردار سلیمانی و تغییر موازنه هژمونیک قدرت در غرب آسیا

اندرو رابرتس^{۱۰} مؤلف کتاب «فرماندهی در جنگ»^{۱۱} این ده ویژگی مهم را برای فرماندهان بزرگ برمی‌شمارد: انرژی فراوان برای کار، قدرت برای برنامه‌ریزی و سازگاری، حافظه قوی، شانس خوب، درک فضای عمومی، اعصاب آرام، اصرار و پافشاری برای تحقق اهداف، همبستگی با افکار عمومی، هوشمندی سیاسی و التزام‌نداشتن به منطق در زمان‌های خاص و مناسب (AI Jazeera news base; November 1, 2019). روزنامه لبنانی الاخبار نیز در توصیف آخرین ویژگی در این فهرست می‌نویسد شاید بتوان مهم‌ترین ویژگی سردار سلیمانی را ابتکار عمل و خیال‌پردازی سیاسی و نظامی بالای وی دانست که خود را محدود به واقعیت‌های میدانی نمی‌کرد و می‌توانست آینده را فارغ از تصور عمومی مردم برای خود تصور کند و برنامه کاری خود را برای تحقق آینده مورد نظرش سازماندهی کرده و این آینده را محقق سازد. معمولاً چنین افرادی تاریخ را می‌سازند (Lebanese newspaper Al-Akhbar; 4 Kanun al-Thani 2021).

وبگاه خبری روزنامه ایندیندنت می‌نویسد زمانی که سردار سلیمانی مسئولیت نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی را بر عهده گرفت، عملیات خارجی این نیروها تنها منحصر به حمایت از گروه‌های افغان در برابر اشغالگری اتحاد جماهیر شوروی و مبارزه با جنبش طالبان بود. ایرانی‌ها در این دوره از سپاه بدر نیز حمایت می‌کردند. یکی از بزرگ‌ترین ابتکارها و سرمایه‌گذاری‌های سیاست خارجی ایران هم‌زمان با روی کار آمدن سردار سلیمانی در فرماندهی سپاه قدس، مدیریت نهضت‌های رهایی‌بخش و به‌ویژه حزب‌الله لبنان بود که سبب تبدیل این حزب از یک جریان نظامی برای مقابله با اسرائیل به یک گروه سیاسی شد. در ابتدای

10. Andrew Roberts

11. Leadership in war

این دوره فعالیت‌های ایران در عرصه فلسطین چندان مشخص نبود و لزوماً این فعالیت‌ها با هماهنگی‌های سه‌جانبه بین تهران، دمشق و حزب‌الله لبنان انجام می‌شد. اما راهبرد جدید ایران در منطقه که به‌صورت ویژه بعد از مرگ حافظ اسد، رئیس‌جمهور سوریه دنبال شد، به نقش فعال و راهبردی بین دمشق و تهران منجر شد. دوره جدید سبب سرمایه‌گذاری بیشتر تهران بر روی حزب‌الله شد که این موضوع در نهایت سبب عقب‌نشینی نیروهای اسرائیل از همه مناطق اشغالی لبنان و پیروزی در جنگ ۳۳ روزه سال ۲۰۰۶ شد. سردار سلیمانی یکی از تأثیرگذارترین افراد در کنار فرماندهان نظامی و امنیتی حزب‌الله در تعیین نتیجه این جنگ بود (Arabic website of the Independent newspaper, January 4, 2020).

او با تلاش‌های بی‌دریغ خود موفق شد راهبردهای هژمونیک آمریکا در غرب آسیا مانند هلال شیعی^{۱۲} را که به‌دنبال گسترش فرقه‌گرایی و نژادپرستی و کوبیدن بر طبل اختلافات مذهبی بود به شکست بکشاند و راهبرد وحدت‌بخش مقاومت منطقه‌ای را توسعه بخشد. نوآم چامسکی^{۱۳} در این زمینه در کتاب «طرحی برای آینده، اشغالگری‌ها، دخالت‌ها، امپراتوری و پایداری» نوشت کنترل ایران بر هلال شیعی وحشتناک‌ترین کابوس برای آمریکا بوده است (Chomsky, 2013). سردار سلیمانی اما ثبات هژمونیک جریان مقاومت را با هدف واسازی از ثبات هژمونیک آمریکا و در برابر راهبرد تفرقه‌افکن هلال شیعی عملیاتی کرد. تحولات دو دهه اخیر منطقه که متأثر از حضور و نفوذ مستقیم سردار سلیمانی بود، این کابوس را در بدترین شکل برای آمریکا پدید آورد و نتیجه این کابوس به‌عنوان یکی از مهم‌ترین رهاوردهای راهبرد سردار سلیمانی، تغییر توازن قدرت منطقه‌ای و واسازی از نظم هژمونیک آمریکا به نفع ایران بود. این تغییرات هم‌زمان دو نتیجه را در عرصه بین‌الملل برای ایران به همراه داشت: نخست توسعه عمق راهبردی ایران در منطقه و به‌دنبال آن ایجاد توان بازاریابی به‌عنوان شاخصی مهم در طرح تغییر الگوی ساختاری روابط بین‌الملل، این الگو مرز تهدیدات ایران را تا عمق راهبردی کشورهای متخاصم عقب راند (Amiri et al., 2018: 20).

۱۲. هلال شیعی (Shi'ite Crescent) طرحی سیاسی بود که اولین بار عبدالله دوم، پادشاه اردن در سال ۲۰۰۴ بعد از به‌قدرت‌رسیدن شیعیان در عراق با هدف القای خطر نسبت به گسترش مناسبات بین‌المللی شیعیان منطقه و جهان مطرح کرد. این اصطلاح، جریان‌های سیاسی و مذهبی شیعه از هند گرفته تا پاکستان، ایران، عراق، بحرین، شرق عربستان سعودی، بخش‌هایی از ترکیه، لبنان، سوریه و آفریقا را متهم به تلاش برای گسترش هژمونی ایدئولوژیک و سیاسی بر منطقه می‌کرد و تنها منحصر به شیعیان دوازده‌امامی نبوده، بلکه گروه‌های اسماعیلیه، زیدیه، علویان سوریه و بکتاشیه ترکیه را نیز شامل می‌شد.

13. Noam Chomsky

سردار سلیمانی مقاومت را نه فقط یک نظریه سیاسی، بلکه جنبش میدانی و عملیاتی می‌دانست که می‌توانست معادلات هژمونیک را در غرب آسیا دگرگون کند. بر این اساس جنبش جهانی مقاومت اسلامی و مفهوم «ام‌القرآ» که ریشه در آرمان‌های انقلاب اسلامی و افکار بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران داشت با حضور سردار سلیمانی در فرماندهی قدس از یک نظریه سیاسی و ایدئولوژیک به رویکردی اجتماعی و واقعیتی میدانی تبدیل شد و موقعیت خود را در سطح منطقه و جهان تقویت کرد. سردار سلیمانی معتقد بود آمریکایی‌ها و موجودیت آن‌ها مشکل اساسی منطقه است و رژیم اسرائیل نیز که منافع خود را در گسترش ناامنی در منطقه و تضعیف محور مقاومت می‌بیند، بر اساس طرح‌های آمریکایی سبب برهم‌زدن امنیت و ثبات منطقه شده است (Lebanon Al-Banna newspaper; February 4, 2021).

یکی از مهم‌ترین اقداماتی که سردار سلیمانی در بیش از دو دهه فرماندهی خود بر نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دنبال کرد، از میان‌بردن تفکر آمریکایی در ناتوان جلوه‌دادن ملت‌های منطقه در مقابله با برنامه‌ریزی‌ها و هژمونی کاخ سفید بود. او که هم‌زمان با پرونده داغ طالبان در افغانستان فرماندهی سپاه قدس را در دست گرفته بود و طولی نکشید که حمله آمریکا به عراق و افغانستان، نیروهای آمریکایی را در مجاورت ایران قرار داد، با ابتکار و تلاش‌های خود موفق شد نسلی از مبارزان و مجاهدان مقاومت را تربیت کند که برخلاف برنامه‌های تبلیغاتی آمریکایی و صهیونیستی روایتگر و مجری آرمان‌های خود در آزادسازی فلسطین هستند و شهادت را فوز عظیم و عنایتی الهی برای خود می‌دانند و از هیچ مانعی برای رسیدن به هدف خود واهمه ندارند. تربیت این نسل بزرگ‌ترین خطر برای نظم آمریکایی در منطقه به‌شمار می‌رفت که حتی با شهادت سردار سلیمانی نیز نه تنها از بین نرفت، بلکه سبب یکپارچگی و همبستگی بیشتر تفکر ضدامپریالیستی در کشورهای منطقه شد. این بزرگ‌ترین چالش برای غرب و آمریکا بود که در اظهار نظر بسیاری از نظریه‌پردازان آمریکایی از جمله هنری مطرح شد.

کیسینجر در کتاب «نظم جهانی، بازتاب‌ها در شخصیت ملت‌ها و مسیر تاریخ» ایران را دولتی «غیر وستفالی» خوانده و نظام ایران را دولتی یاغی در برابر نظم جهانی معرفی کرد که به‌دنبال مداخله در امور دیگر کشورهاست (Kissinger, 2014). کیسینجر ویژگی‌های این نظم جهانی بی‌سابقه و مسیر حرکت به‌سوی آن را نشان می‌دهد. نظامی که چین و آمریکا سهم عمده‌ای در شکل‌گیری آن خواهند داشت. از نگاه او آمریکا باید نقشی شبیه یک دولت موازنه‌گر ایفا کند. در واقع نظم مورد نظر کیسینجر همان هیمنه تفکر غربی بر ملت‌های منطقه بود

که آمریکایی‌ها از آن با عنوان نظم بین‌الملل یاد کرده و مدعی بودند که ایران باید به نظم بین‌الملل بازگردد و اگر قرار است به روش خاص خود در ارتباط با گروه‌های مقاومت در منطقه ادامه دهد، آمریکا باید به مقابله با ایران پردازد. (Kissinger, 2014)

این راهبرد که تقریباً در نظرات همه نظریه‌پردازان و سیاست‌گذاران آمریکا در عرصه بین‌الملل مشترک است چهار دهه دشمنی کاخ سفید با انقلاب اسلامی ایران را به دنبال داشته است که سردار سلیمانی دو دهه از آن را در مبارزه مستقیم با سیاست سخت‌افزاری آمریکا در جنگ تحمیلی و تقویت زیرساخت‌های تثبیت حاکمیت و قدرت انقلابی نظام در دوره پس از آن سپری کرده و در دو دهه بعد نیز به عنوان مسئول سپاه قدس، فرماندهی جبهه جهانی ضدامپریالیستی مخالف با نظام سلطه را بر عهده داشت. آنچنان که در بخش اسناد امنیت ملی آمریکا تشریح شد، سردار سلیمانی در دو دهه فرماندهی خود بر نیروهای مقاومت منطقه با سه راهبرد آمریکایی‌ها در دوره‌های مختلف مواجه بود. اولین راهبرد در دوره حاکمیت نومحافظه‌کاران آمریکایی به ریاست جمهوری جرج بوش بود که به تثبیت هژمونی آمریکا با ابزار قدرت سخت‌افزاری و نظامی اعتقاد راسخ داشت. به این ترتیب حاکمیت ۸ ساله اش بر کاخ سفید با دو جنگ بزرگ در منطقه همراه بود که سبب شد آمریکایی‌ها در شرق و غرب به همسایگی مرزهای ایران برسند. این تحولات در نگاه اول برای یک فرمانده عملیاتی و میدانی که به تازگی پرونده‌های مهم منطقه‌ای مانند محور مقاومت را در دست گرفته بود، شاید بیش از حد توان جلوه می‌داد؛ اما درایت سردار سبب شد این مرحله مخاطرات متعددی را برای اشغالگران آمریکایی در منطقه به همراه داشته باشد و سرانجام به اخراج نیروهای آمریکایی از عراق منجر شود.

راهبرد دوم، رویکرد نرم‌افزاری و قدرت هوشمند آمریکایی‌ها در دوره ریاست جمهوری باراک اوباما بود که به راهبرد جنگ نیابتی در منطقه و ایجاد پدیده داعش و دیگر گروه‌های تروریستی و تکفیری در منطقه منجر شد. این دوره که اندکی پس از خروج نیروهای نظامی آمریکا از عراق آغاز شد، ابعادی فراگیرتر و همه‌جانبه‌تر نسبت به طرح‌های پیشین آمریکا در منطقه داشت و کشورهای متعدد را در خارمیان و خارج از آن از جمله عراق، سوریه، یمن، افغانستان، لیبی درگیر خود کرد. سردار سلیمانی نقش اساسی در مبارزه با طرح جنگ نیابتی آمریکا در عرصه‌های مختلف منطقه از جمله سوریه و عراق داشت. او از مهم‌ترین عوامل شکست داعش در سقوط بغداد بعد از پیشروی گسترده در چهار استان عراق بود. در زیر مهم‌ترین عملیاتی که سردار سلیمانی در آن‌ها حضور میدانی و مستشاری داشت، آمده است:

- آزادسازی شهر آمرلی در استان صلاح‌الدین در شمال شرق بغداد؛

- آزادسازی شهر تکریت و فلوجه در الانبار؛

- ایستادگی در برابر داعش در منطقه اربیل؛

- آزادسازی شهر جلولو و سعدیه در استان دیاله؛

- آزادسازی جرف الصخر و جلوگیری از تهدید شدن نجف و کربلا توسط این منطقه؛

- شرکت در برخی عملیات‌های منطقه سامرا (Wiki Shia website).

یکی دیگر از ابتکار عمل‌های سردار سلیمانی که برای افزایش توان دفاع آفندی جمهوری اسلامی در منطقه انجام شد، ایجاد موازنه بین‌المللی با همراهی روسیه بود. در ژوئیه ۲۰۱۵ سپهبد سلیمانی برای گفت‌وگو با ولادمیر پوتین و کسب حمایت مسکو برای حمایت‌های هوایی از نیروهای تحت هدایتش به مسکو سفر کرد. براساس اطلاعاتی که از این جلسه دو ساعته سرتیپ محمدجعفر اسدی، فرمانده پیشین مستشاری ایران در سوریه منتشر شده است، استدلال فرمانده نیروی قدس این بود که سوریه آخرین سنگر جبهه شرقی است که در صورت از دست رفتن آن، غربی‌ها دیگر ارزشی برای روسیه قائل نخواهند بود (Tasnim news agency, Azar 1400). در نتیجه این سفر، چند هفته بعد روسیه در سپتامبر ۲۰۱۵ پس از کسب مجوز حضور نظامی در سوریه از مجلس این کشور حملات هوایی متعددی را علیه مناطق اشغال شده انجام داد. در پرتو پشتیبانی هوایی روسیه رزمندگان محور مقاومت در نوامبر و دسامبر ۲۰۱۶ توانستند بعد از چهار سال به اشغال حلب در شمال سوریه پایان دهند (Bucala, 2017: 5-7). در نوامبر ۲۰۱۷ نیز با عملیات نیروهای سوری و ایرانی بوکمال از حضور عناصر تکفیری پاکسازی شد. ایران پس از آن به تأسیس دو پایگاه نظامی برای استقرار نیروهای هم‌پیمان در شهر بوکمال و المیادین به علت اهمیت حراست از راه‌گذر زمینی محور مقاومت اقدام کرد (Azizi, 2020: 1-3). پس از این عملیات سپهبد سلیمانی در نامه‌ای تاریخی به رهبر جمهوری اسلامی ایران از پیروزی نیروهای مقاومت در مقابل داعش در سوریه و عراق سخن گفت.

منطقه بوکمال از آخرین مناطقی بود که گروه تروریستی داعش برخلاف برنامه‌ریزی‌های آمریکا در این منطقه از نیروهای سوری و متحدان شکست سختی خورد. این عملیات که

استراتژیست‌های نظامی آمریکایی هیچ شانس برای موفقیت آن در منطقه باده‌ای بین سوریه و عراق قائل نبودند، حتی در کمتر از سه ماه با حضور سردار سلیمانی به ثمر نشست و سرانجام با تنگ‌تر شدن حلقه محاصره بر گروه تروریستی داعش، تعداد قابل توجهی از فرماندهان داعش در این منطقه ناپدید شدند. گزارش‌های موثق رسانه‌های اعلام کردند این عده توسط بالگردهای آمریکای به مناطق نامعلومی منتقل شدند تا در دام نیروهای مقاومت گرفتار نشوند. سومین راهبرد هم‌زمان با روی کار آمدن دونالد ترامپ در کاخ سفید کلید زده شد که در نتیجه آن فشارهای اقتصادی آمریکا بر محور مقاومت به اوج خود رسید. در این دوره، توانمندی‌های اقتصادی محور مقاومت با افت قابل توجهی مواجه شد، اما محور مقاومت راهبردهای متعددی را برای هم‌زیستی با این شرایط در دستور کار خود قرار داد که در نتیجه آن تأثیر این دوره بر فعالیت‌های این محور نیز بسیار محدود شد.

سه راهبرد فوق با وجود تاکتیک‌های متفاوتی که داشت، یک هدف واحد را دنبال می‌کرد که همان ایجاد اختلال یا فروپاشی قدرت مقاومت و کنترل توانمندی‌های آن در مقابله با هژمونی آمریکایی و غربی در منطقه بود. اما استمرار پیروزی‌های فزاینده محور مقاومت در ۵ سال گذشته که خود را در عرصه‌های مختلف از جمله بن‌بست عربستان در یمن، ادامه تثبیت حاکمیت سوریه بر مناطق مختلف این کشور، پیشبرد روند دموکراتیک در عراق و خروج نیروهای آمریکایی از افغانستان و شکست دوباره رژیم صهیونیستی از گروه‌های مقاومت فلسطینی در درگیری‌های اخیر خود را نشان داد، ثابت کرد که فشار حداکثری دونالد ترامپ نیز در ایجاد اختلال در روند فعالیت‌های محور مقاومت ناکام ماند و نتوانست اهداف مورد نظر خود را محقق سازد (Website of the International Association of Political Analysts and Experts; January 2020).

۵. یافته‌های پژوهش: ویژگی‌های الگوی بازدارندگی

سردار سلیمانی افزون بر آنکه توانست پیامدهای هجوم آمریکا به عراق را برای تغییر وضع موجود منطقه و اختلافات در این کشور جنگ‌زده را به میزان قابل توجهی مدیریت کند، توانست شبکه دوستی بزرگی را در بین شمار قابل توجهی از مسلمانان منطقه ایجاد کند که هرکدام از این اقدامات می‌تواند به مثابه بازدارندگی هژمونیک و تلاشی برای واسازی از ثبات هژمونیک آمریکا در غرب آسیا برآورد شود. عناصر فرماندهی گروه‌های مقاومت منطقه‌ای علاوه بر همکاری راهبردی، نظامی و امنیتی در مسیر تحقق هدف واحد، ارتباط عاطفی عمیقی با سردار سلیمانی

داشتند که ابعاد گسترده و عمیق این ارتباط همدلانه جز با شهادت سردار سلیمانی بر همگان اثبات نشد. جنبش حماس، سردار سلیمانی را شهید قدس لقب داد و جهاد اسلامی او را معلمی بزرگ و فرماندهی بی نظیر خواند که در دهه‌های مختلف هیچ‌کس مانند او در فلسطین و منطقه خدمت نکرده است. دبیرکل حزب الله لبنان بی سابقه‌ترین ابعاد روابط عاطفی بین خود و سردار سلیمانی را روایت کرد و جبهه خلق نیز در بیانیه خود بعد از شهادت سردار سلیمانی تأکید کرد که ملت فلسطین هرگز نقش و ابتکارات و فرماندهی برجسته ایشان در حمایت از حقوق ملت فلسطین و مبارزات آن ضد دشمن صهیونیستی و حمایت از محور مقاومت و تقویت توانمندی‌های آن را فراموش نخواهد کرد.

زیاد النخاله، دبیرکل جنبش جهاد اسلامی فلسطین در گفت‌وگوی تلویزیونی با شبکه‌های میادین با اشاره به بخشی از توانمندی‌های تسلیحاتی این جنبش تأکید کرد که همه تسلیحات کلاسیک به وسیله حاج قاسم سلیمانی و حزب الله لبنان و سوریه به دست محور مقاومت رسیده است. او گفت عملیات انتقال موشک‌ها در این سطح جغرافیایی وسیع و جابه‌جایی آن در سطح خشکی و دریا و رساندن آن به منطقه محاصره‌شده غزه با عملیات پیچیده و گسترده انجام می‌شد و بیشتر شبیه یک معجزه بود. سردار سلیمانی شخصاً بر روند انتقال موشک‌ها نظارت داشت و بین کشورهای متعدد تردد می‌کرد تا آن‌ها را به روند انتقال این موشک‌ها قانع کند. وی گفت امروز به همت سردار سلیمانی هزاران موشک در نوار غزه وجود دارد و کارخانه‌های تولید تسلیحات در این منطقه تمام وقت فعالیت می‌کنند و توپخانه و آرپی جی و انواع مختلف بمب‌ها را تولید می‌کنند. همه نیروهای مهندسی تولید این تسلیحات از عناصر جنبش حماس گرفته تا جهاد اسلامی در ایران آموزش دیده‌اند و برای آموزش نیروهای دیگر فعال شده‌اند. النخاله گفت صدها نفر در منطقه محاصره‌شده غزه شخصاً با حاج قاسم در ارتباط بوده یا او را دیده یا با او جلسه داشته‌اند. حاج قاسم همواره اصرار داشت که در میان این افراد حضور داشته باشد (Ahed news website; January 1, 2020).

اسماعیل هنیه، رئیس دفتر سیاسی جنبش حماس در نوار غزه با حضور در مراسم تشییع پیکر سردار سلیمانی در تهران و دیدار با خانواده این شهید بزرگوار ضمن سخنانی تأکید کرد که شهید سلیمانی همه زندگی خود را در پشتیبانی و حمایت از مردم فلسطین و مردم مظلوم منطقه سپری کرد. او فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی بود، او شهید قدس است. یحیی السنوار، رئیس جنبش مقاومت اسلامی فلسطین (حماس) در نوار غزه نیز با

اشاره به متوقف نشدن کمک‌های ایران برای جنبش حماس به‌ویژه در سایه شدیدترین فشارها و تحریم‌ها و بحران‌ها، گفت ایران و شخص سردار سلیمانی نقش گسترده‌ای در ایجاد توانمندی نظامی و مقاومت از دهه ۱۹۹۰ تاکنون داشته‌اند و بخش زیادی از قدرت گروه‌های مقاومت در نتیجه حمایت جمهوری اسلامی ایران به‌دست آمده است. اسامه حمدان، مسئول روابط بین‌الملل جنبش حماس نیز گفت سردار سلیمانی همواره عادت داشت در عرصه‌های میدانی حضور داشته باشد و همه جزئیات را بررسی کند و به فعالیت‌ها و دستاوردهای عملیاتی اهمیت ویژه‌ای می‌داد. او در بیان بخشی از خاطرات تجاوز رژیم صهیونیستی به نوار غزه در سال ۲۰۰۹ تأکید کرد هنگامی که برای ما مشخص شد عناصر مجاهد و مقاومت فلسطین نیاز به تسلیحات ضد زره دارند، سردار سلیمانی در همان شرایط تلاش کرد در کوتاه‌ترین زمان ممکن این تجهیزات را به دست نیروهای مقاومت برساند و در روز هفدهم جنگ این تسلیحات به دست مقاومت فلسطین افتاد (Shams News Agency; January 5, 2021).

شیخ علی الأسدی، رئیس شورای سیاسی مقاومت اسلامی جنبش النجباء عراق نیز در گفت‌وگو با مجله «راه» سردار سلیمانی را مؤسس واقعی این جنبش توصیف و تأکید کرد که در مرحله بعد از ترور فرماندهان شهید مقاومت، افق مقاومت فراتر از مرزهای سرزمینی خواهد بود و اخراج همه آمریکایی‌ها از منطقه را سرلوحه اهداف خود قرار خواهد داد (Arabic website of the Young Journalists Club; February 20, 2020).

سید حسن نصرالله، دبیرکل حزب‌الله لبنان در سخنرانی خود به مناسبت هفتمین روز شهادت سردار سلیمانی و ابومهدی المهندس، نایب رئیس جنبش حشدالشعبی تأکید کرد همه دستاوردهای ما به برکت رهبری ایران و سردار قاسم سلیمانی فرستاده امین ایشان بود. او تأکید کرد حزب‌الله لبنان پیروزی بر اسرائیل در سال ۲۰۰۰ را به برکت حضور سردار سلیمانی در این حزب به‌دست آورد و بعد از این دوره نیز مرحله جدیدی از مناسبات وی با حزب‌الله لبنان در زمینه گسترش توانمندی‌های موشکی این حزب آغاز شد. نصرالله تأکید کرد سردار سلیمانی در همه روزهای جنگ ۳۳ روزه سال ۲۰۰۶ در ضاحیه بیروت حضور داشت و به برکت همین حضور بود که لبنان که روزگاری به‌عنوان ضعیف‌ترین محور منطقه‌ای از آن نام برده می‌شد، به یک تهدید امنیتی ضد شهرک‌های صهیونیست‌نشین در سال ۲۰۰۶ تبدیل شد (Al Jazeera website; January 12, 2020).

محمد البریم (ابومجاهد)، مدیر دفتر رسانه‌های کمیته‌های مقاومت فلسطین در آستانه روز قدس سال گذشته تأکید کرد قدس، تمام هم‌وغم سردار قاسم سلیمانی بود و سرنخ‌های این توجه در اولین موشکی که به سمت صهیونیست‌ها در قدس اشغالی شلیک شد، به‌وضوح دیده می‌شد. او تأکید کرد با وجود تعداد بالای پرونده‌هایی که حاج قاسم سلیمانی در عرصه منطقه‌ای دنبال می‌کرد، موضوع فلسطین در رأس اولویت‌های قلبی وی بود و او با صداقت و اخلاق خود موفق شد بخش قابل توجهی از موانع پیشرفت مقاومت فلسطین را از میان بردارد (Qudsana news agency; May 7, 2021).

در ادامه، برخی از مهم‌ترین تأثیرات و دستاوردهای شهید سلیمانی را بر روند ثبات هژمونیک محور مقاومت ارزیابی می‌کنیم. نکته قابل تأمل اینکه بسیاری از این دستاوردها که در ادامه اشاره می‌شود، دستاوردهایی است که سیاست‌گذاران غربی خود به آن اذعان کرده‌اند. در همان حال بخش قابل توجهی از آن‌ها پس از شهادت سردار قاسم سلیمانی به‌دست آمده است که نشان می‌دهد شهید قاسم سلیمانی هم در زمان زندگی دنیایی و هم پس از آن، تأثیرگذاری راهبردی ویژه‌ای بر نظم منطقه غرب آسیا داشته است.

۵-۱. پایان دادن به افسانه آسیب‌ناپذیری پایگاه‌های نظامی آمریکا در غرب آسیا

حمله موشکی ایران به مرکز فرماندهی نیروهای آمریکایی در پایگاه عین‌الاسد در عراق، از مهم‌ترین سیگنال‌های واسازی در ثبات هژمونیک آمریکا و تثبیت موقعیت محور مقاومت با ایجاد امکان برای توانایی زدن ضربه دوم بود. عقب‌نشینی آمریکا در پاسخ به حمله به عین‌الاسد اندکی پس از سقوط پهباد آمریکایی از سوی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نشان‌دهنده افول قدرت و عدم توانمندی و آسیب‌پذیری منافع این کشور در نزد اسلام‌گرایان منطقه بود. به این ترتیب، موازنه‌های قدرت بعد از شهادت سردار سلیمانی افزون بر آنکه تثبیت‌کننده دست برتر محور مقاومت بود، ثابت کرد که آمریکا حوزه قدرت خود در منطقه را در تلاش برای افزایش حوزه نفوذش از دست داده است.

علاوه بر این حمله، عملیات دفاعی گسترده انصارالله یمن با عنوان بنیان مرصوص که باعث آزادسازی بخش‌های مهمی از شرق صنعا شد و حضور نیروهای سوریه در مناطقی از ادلب و حلب که از سال ۲۰۱۱ در اختیار گروه‌های تروریستی بود، نشان داد که محور مقاومت گرچه فرماندهی شجاع و با اخلاص را از دست داده، روند فعالیت‌های خود را نه تنها

متوقف نکرده است، بلکه خون سردار سلیمانی باعث تقویت رویکردهای مقاومت در عرصه معادلات منطقه‌ای علیه آمریکا شده است. این موضوع در تحولات امنیتی و سیاسی عراق نیز کاملاً مشهود بود که با مصوبه پارلمان این کشور رأی به خروج اشغالگران از عراق داده و آمریکایی‌ها را مجبور کرد تا به اشغالگری خود در این کشور پایان دهند (Al-Haqt news analysis website; February 8, 2020).

۵-۲. آشکارسازی استیصال محور غربی به رهبری آمریکا در تداوم رویارویی با جریان مقاومت

موازنه حمله یا قدرت دفاعی به‌عنوان عامل تعیین‌کننده حفظ قدرت سخت‌افزاری یک کشور در سال‌های اخیر در کنش‌های منطقه‌ای به‌گونه‌ای چیده شده است که مقاومت را در طرف برتر قرار داده است. بر این اساس، محور غربی با وجود استیصال و شکست طرح‌های خود در منطقه که بارها نظریه‌پردازان و اندیشمندان غربی به آن اذعان کرده‌اند، قدرت بازکردن جبهه‌های دیگر برای تغییر برگه‌های بازی یا جابه‌جایی موازنه‌های کنونی را ندارد (Norouzi et al., 2018: 72).

واقعیت‌های میدانی نیز نشان می‌داد ترامپ تصمیم خطرناک ترور سردار سلیمانی را در نتیجه استیصال سیاست خارجی این کشور در منطقه گرفته است. رانج علاء الدین^{۱۴} از نویسندگان مرکز مطالعاتی بروکینگز و مدیر طرح جنگ‌های نیابتی می‌گوید ترور سلیمانی نشان‌دهنده تغییرات اساسی در سیاست خارجه آمریکا در عراق است. این تغییرات بعد از آن انجام شد که پیچیدگی‌های اساسی در سیاست‌گذاری آمریکا در عراق منجر به شکست در روند بازسازی و ایجاد دولت در این کشور شده و فضای مناسبی را برای شبه‌نظامیان شیعه و گسترش نفوذ آن‌ها ایجاد کرد. این تحلیلگر آمریکایی تصریح می‌کند که اکنون عراق می‌تواند اولین و فوری‌ترین عرصه‌ای باشد که در آن تهران مجبور به مقابله با پیامدهای ازدست‌دادن سلیمانی شود و در نتیجه، یکی از تأثیرات فشار حداکثری دولت ترامپ علیه ایران، تقویت بیشتر اهمیت عراق برای راهبرد منطقه‌ای ایران بوده و عراق را به «ریه‌ای» تبدیل کرده است که ایران انقلابی حتی در بحبوحه بحران‌های بی‌سابقه سیاسی و اقتصادی داخلی به‌وسیله آن «نفس می‌کشد» (Alaaldin, 2020:1). او در گزارشی دیگر نیز تأکید کرد که به‌نظر می‌رسد دولت آمریکا وارد مرحله‌ای از استیصال شده بود که نمی‌توانست زمان زیادی برای طرح ساخت دولت مورد

14. Ranj Alaaldin

نظر خود در عراق صرف کند، به‌ویژه در شرایطی که ذخایر انسانی و مالی آمریکا در عراق در معرض خطر جدی قرار داشتند (Brookings Center website; January 9, 2020).

۳-۵. شکست ترامپ در استفاده انتخاباتی از ترور شهید سلیمانی

یکی از ویژگی‌های قابل توجه الگوی شهید سلیمانی در طراحی مدل بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران پویایی و قائم به شخص نبودن این الگو است، به‌نحوی که این الگو حتی از شهادت ایشان نیز به‌نفع خود بهره‌برداری کرده است. در کنار آثاری که ترور شهید سلیمانی برجای گذاشت می‌توان به عدم امکان بهره‌گیری تبلیغاتی از این ترور از سوی عاملان آن اشاره کرد. سیگنال‌های متعدد منطقه‌ای و بین‌المللی نشان می‌داد که دونالد ترامپ با وجود انجام عملیات ترور نمی‌خواست وارد جنگ دیگری در منطقه شود، جنگی که می‌توانست برای آمریکا و افق سیاسی پیش روی ترامپ گران تمام شود. او خود را برای دور جدید انتخابات ریاست جمهوری در آمریکا آماده می‌کرد و نمی‌خواست پرونده‌ی درگیری نظامی جدیدی را در منطقه به روی خود باز کند (Center for Strategic, Economic and Political Studies of Arab Democracy). شاید بتوان گفت قیاس مع الفارق ترامپ در خصوص ترور سردار شهید سلیمانی با اقدام باراک اوباما، رئیس‌جمهور آمریکا در حذف اسامه بن لادن (Mark, 2021) سرکرده القاعده که در سال ۲۰۱۱ و یک سال پیش از آغاز انتخابات دور دوم ریاست جمهوری انجام شد، بزرگ‌ترین اشتباه انتخاباتی ترامپ است. او تصور می‌کرد که به این ترتیب می‌تواند برگ برنده خود در دور آینده انتخابات را نیز رزرو کند، غافل از اینکه ضربات امنیتی و فرمانطقه‌ای سختی که پس از انجام این عملیات دریافت کرد، به یکی از عوامل مهم عدم انتخاب دوباره‌اش در دور دوم ریاست جمهوری آمریکا تبدیل شد (Website of the Center for Strategic Studies of Arab Democracy; January 9, 2020).

۴-۵. تشدید ائتلاف‌سازی در محور مقاومت

یکی از وجوه دیگر قدرت محور مقاومت و بازدارندگی که بعد از شهادت سردار سلیمانی و در سایه شیوه ترور ایشان به‌عنوان یکی از مقامات رسمی جمهوری اسلامی از سوی آمریکا با سرعت بیشتری به تکمیل فرایند خود نزدیک می‌شود، ائتلاف‌سازی در محور مقاومت است که مقدمه‌ای برای قدرت‌افزایی این محور خواهد بود. نقطه مقابل این مؤلفه را می‌توان در افزایش واگرایی و اختلاف در جبهه مقابل برآورد کرد که نشانه‌های آن در اردوگاه مقابل منطقه‌ای

بر کسی پوشیده نیست. بر این اساس طرح‌های چند مرحله‌ای دشمن در براندازی عناصر مقاومت در سوریه و یمن و عراق نه تنها با شکست مواجه شده، بلکه به هم‌افزایی قدرت عناصر تشکیل‌دهنده این محور و عاملی برای تثبیت اتحاد و ائتلاف آن‌ها تبدیل شد.

شهادت سردار سلیمانی نه تنها سبب تضعیف محور مقاومت نشد، بلکه فضای ایدئولوژیک و همبستگی جریان‌های حاضر در این محور را گسترش داده و برخی موارد اختلافی گذشته در میان آن‌ها را نیز از بین برد، تا جایی که یک هیئت عالی‌رتبه از حماس به رهبری اسماعیل هنیه و هیئتی از جهاد اسلامی به رهبری زیاد النخاله در منزل شهید سلیمانی و مراسم تشییع پیکر وی حاضر شده و جزو سخنرانان اصلی این مراسم بودند (Sima news agency, January 16, 2018).

۵-۵. توسعه توانمندی‌های نظامی جریان مقاومت در منطقه غرب آسیا

در شرایطی که به گفته رسانه‌های متعدد صهیونیستی در خصوص توانمندی‌های بالای موشک‌های نقطه‌زن مقاومت لبنان، تردیدی درباره نقش سردار سلیمانی در پیشبرد توانمندی‌های نظامی حزب‌الله باقی نمی‌ماند. تأثیر فعالیت‌های این سردار شهید در عرصه فلسطین نیز به خوبی ملموس است. ایجاد ناوگان پیشرفته تسلیحاتی و موشکی از آغاز انتفاضه سال ۲۰۰۰ و دسترسی جنبش‌های مقاومت فلسطین به موشک‌های دوربرد و سنگین و موشک‌های ضدتانک و هواپیماهای شناسایی و بدون سرنشین و تلاش برای تقویت روحیه مبارزاتی و آموزش‌های نظامی ضد اشغالگران رژیم صهیونیستی تنها بخشی از فعالیت‌های سردار سلیمانی در عرصه مبارزاتی فلسطین بود که رژیم صهیونیستی را به وحشت انداخت (Lebanon Al-Akhbar newspaper; January 8, 2020).

محمد حمید، عضو دفتر سیاسی جنبش جهاد اسلامی فلسطین در یادداشتی که به مناسبت اولین سالروز شهادت سردار سلیمانی در پایگاه خبری المیادین منتشر کرد، گوشه‌هایی از خاطرات دیدار خود با سردار سلیمانی که یک سال قبل از شهادت ایشان برگزار شده بود، بیان کرد و نوشت آنچه در این دیدار مورد توجه ویژه شهید سلیمانی بود اولویت اصلی وی نسبت به دو مسئله مهم در توسعه توانمندی‌های مقاومت فلسطین بود که اولین مورد آن «تلاش برای انتقال تجربه موشک‌های دقیق و هوشمند به مجاهدان فلسطینی» و مورد دوم «تلاش برای وارد کردن هواپیماهای بدون سرنشین در فعالیت‌های جهادی مقاومت فلسطین» بود (Al-Mayadeen news base). اهدافی که به گواه اطلاعات و تجربیات میدانی موجود، امروز و هم‌زمان با دومین سالروز شهادت این فرمانده بزرگ تا حد قابل توجهی محقق شده است

(Al-Mayadeen news website; January 1, 2021).

برای نمونه، در جنگ سال ۲۰۱۲ موشک‌های فجر که حاج قاسم سلیمانی به فلسطین اشغالی فرستاده بود، برای اولین بار در تاریخ درگیری با دشمن صهیونیستی، تل‌آویورا هدف قرار داد. در سال ۲۰۱۴ میزان پایداری و جانفشانی محور مقاومت در برابر صهیونیست‌ها افزایش پیدا کرده و تجهیزات ارسال شده از سوی ایران، توانمندی اشغالگران صهیونیستی را مختل کرد و سبب شد رژیم صهیونیستی در تصمیم به آغاز درگیری‌های مستقیم ضد مقاومت فلسطین محاسبات بیشتری را در دستور کار قرار دهد. یکی از مهم‌ترین تجهیزاتی که با تلاش‌های پیچیده و پیگیر سردار سلیمانی با وجود محاصره فلسطین به دست نیروهای مقاومت افتاد، موشک‌های «کورنت»^{۱۵} بود که تحول مهمی را در موازنه درگیری‌ها در منطقه رقم زد.

۵-۶. خروج اشغالگران آمریکایی از عراق

روند تحولات پس از ترور شهید سلیمانی نشان می‌داد، ایرانی‌ها تأکید بر خروج کامل نیروهای آمریکایی از عراق را به‌عنوان یکی از اهرم‌های انتقام محور مقاومت در ترور شهید سلیمانی مدنظر قرار دادند. این موضوع در گزارش‌ها و پژوهش‌های استراتژیست‌های آمریکایی نیز کاملاً مشهود بود. مایکل ای. اوهانلون،^{۱۶} مدیر مطالعات برنامه سیاست خارجی آکادمی بروکینگز در مقاله‌ای با اشاره به تأثیرات ترور سردار سلیمانی بر منافع آمریکا و متحدانش در منطقه می‌نویسد در صورتی که نتیجه این ترور خروج نیروهای آمریکایی از عراق باشد، این موضوع پیروزی مطلق ایرانی‌ها خواهد بود، زیرا در این صورت عراق از رقیب قدرتمند ایران خالی خواهد شد و ایرانی‌ها آزادی عمل بیشتری پیدا می‌کنند. او در سخنانی که تلویحاً تهدید عراق نسبت به افزایش فشارها برای جلوگیری از خروج نیروهای آمریکایی بود، مدعی شد که این اتفاق سبب تقویت درگیری‌های فرقه‌ای یا گسترش حملات گروه تروریستی داعش و القاعده در این کشور خواهد شد. بروس ریدل^{۱۷} از دیگر پژوهشگران مرکز سیاست‌های خاورمیانه و مرکز بروکینگز در زمینه مسائل امنیتی و اطلاعاتی نیز در مقاله خود تصریح کرد در صورتی که ایرانی‌ها موفق به اخراج نیروهای آمریکایی از عراق شوند، نفوذ عربستان در عراق نیز طولانی نخواهد بود. به این ترتیب، ایرانی‌ها موفق می‌شوند نفوذ خود را در مرزهای شمالی عربستان سعودی نیز گسترش دهند. این تحلیلگر

15. Kornet

16. Michael E. O'Hanlon

17. Bruce L. Riddle

آمریکایی مدعی شد که نگرانی‌های این اقدام حتی متوجه کویت، بحرین و امارات نیز خواهد شد (Brookings Center website; January 9, 2020).

۷. نتیجه

شرایط به وجود آمده در عراق بعد از حمله آمریکا نشان می‌دهد جنگ ادعایی آمریکا علیه تروریسم برای تغییر وضع موجود منطقه به نفع آمریکا نه تنها موفق نبوده است، بلکه زمینه شکل‌گیری گروه‌های جدید تروریستی را فراهم و اندیشه‌های تروریستی را نیز تقویت کرد. جنگ عراق همچنین نشان داد که چگونه رفتارها و سیاست‌های آمریکا با هدف ایجاد ثبات هژمونیک در عراق سبب شد گروه‌های تروریستی که پیش از حمله آمریکا به عراق در این کشور حضور داشتند، ضمن تکثیر به گروه‌های جدید به روند حیاتشان در عراق ادامه دهند و اقدامات گذشته خود را با دامنه قلمرو بیشتر و اهداف گسترده‌تر دنبال کنند.

با بررسی اسناد امنیت ملی آمریکا می‌توان به این مهم رسید که هرکدام از راهبردهای آمریکا چه مقابله با اشاعه سلاح کشتار جمعی، مبارزه با کشورهای یاغی و ترویج دموکراسی و حقوق بشر زنجیره‌وار به موضوع مبارزه با تروریسم مربوط می‌شدند و ربط دادن تمام سیاست‌ها به یک امر، آن‌هم مبارزه با تروریسم در جهت رسیدن به نظم هژمونیک را به وضوح می‌توان در اسناد امنیت ملی آمریکا دید. با وجود این، نه به‌کارگیری سیاست‌های تهاجمی دولت بوش و نه رویکردهای اوباما و نه رویکرد ترامپ در خاورمیانه که همه بر ضد صلح و امنیت ارزیابی می‌شود به واسطه آنچه در این مقاله به‌عنوان تلاش‌هایی برای تغییر وضع موجود مرور شد به نتیجه نرسید و تداوم حضور آمریکا در عراق دستاوردی جز ناامنی و بی‌ثباتی بیشتر در عراق و منطقه نداشت.

به نظر می‌رسد فعالیت‌های سپاه قدس جمهوری اسلامی ایران با فرماندهی سردار سلیمانی یکی از مؤلفه‌های بازدارندگی، و اساسی ثبات هژمونیک و تغییر معادلات نظامی آمریکا در غرب آسیا بوده است. به بیان بهتر، سپاه قدس جمهوری اسلامی ایران توانست با ابتکار عمل فرمانده خود از سویی این منطقه را به یکی از ناامن‌ترین مناطق برای تروریست‌ها اعم از نظامیان آمریکایی و تروریست‌های تکفیری تبدیل کند. از سویی، ضمن پایان دادن به نظم هژمونیک تک‌قطبی جهانی، موجب ایجاد بازدارندگی در غرب آسیا شود.

مهم‌ترین ابتکار عمل‌های شهید سلیمانی را در بازدارندگی و ایجاد و اساسی از نظم و ثبات هژمونیک آمریکا می‌توان در مواردی مانند تقویت بازدارندگی محور مقاومت در سایه تحولات جدید، دورزدن تحریم‌های آمریکا، حذف بستر بازفرآوری گروه‌های تروریستی در منطقه، تقویت زیرساخت‌های نظامی و گسترش دامنه‌های محور مقاومت برشمرد. البته باید توجه داشت که رقابت ایران با آمریکا و متحدانش بر سر هژمونی در منطقه غرب آسیا همچنان ادامه دارد و ایالات متحده در چارچوب راهبرد موازنه دور و واقع‌گرایی تهاجمی که در بخش نظری این پژوهش به آن اشاره کردیم، همچنان به شبکه‌سازی خود برای مقابله با محور مقاومت ادامه می‌دهد. شایان توجه اینکه با وجود خسارت‌های عظیمی که در نتیجه نبود سردار رشید سپاه قدس جمهوری اسلامی ایران متوجه کشورهای عضو محور مقاومت شد، شبکه‌سازی و نظام‌بندی محور مقاومت که برگرفته از نظریه‌های این شهید است، همچنان توان بالایی برای پیشبرد این مسیر و اساسی از نظم آمریکایی و ایجاد تفوق هژمونیک ایران دارد.

References

- Abdullahi Nejad, Seyyed Shamsuddin and Motaghi, Ebrahim (2018), Analyzing the Thought of Resistance of the Islamic Republic of Iran against the United States of America, Islamic Revolution Approach Quarterly, Spring, No. 46, pp 22-3. [In Persian]
- Alaaldin, Ranj (2020), Qassem Soleimani's Fall and the Battle Inside Iraq to Come, Hudson Institute, Available online at: <https://www.hudson.org/research/16176-qassem-soleimani-s-fall-and-the-battle-inside-iraq-to-come>.
- Amiri Soroush and Vakyani Javad (2018), The Discourse of Martyr Qassem Soleimani's Resistance in Diplomacy and International Relations, Scientific Research Quarterly of Holy Defense Studies, Volume 5, Number 2 - Number 18, Summer 2018, pp. 9-30. [In Persian]
- Al-Mayadeen news base (<https://www.almayadeen.net/>). [In Arabic]
- Ahed Lebanon news base (<http://www.alahednews.com.lb/>). [In Arabic]
- Al-Yatq news base (<http://alwaght.net/ar/>). [In Arabic]
- Azizi, Hamidreza, Vali Golmohammadi, Amir Hossein Vazirian, (2020), Trump's "maximum pressure" and anti-containment in Iran's regional policy, Digest of Middle East Studies, Volume 29, Issue 2, Fall. PP 150-166. [In Persian]
- Azizi, Hamidreza (2020), Iran's Multi-Faceted Strategy in Deir ez-Zor from Fighting Terrorism to Creating a Zone of Influence, German Institute for International and Security Affairs, March 2020. Available at <https://www.swp-berlin.org>. [In Persian]
- Bromley, Simon (2005), The United States and the Control of World Oil, in Government and Opposition, New jersey: Blackwell Publishing
- Bucala, Paul (2017), Iran's New Way of War in Syria, Institute for the Study of War, Feb 2017. Available at <https://www.criticalthreats.org/analysis/iran-new-way-of-war-in-syria>
- Azizi, Hamidreza (2020), Iran's Multi-Faceted

Strategy in Deir ez-Zor

Beale, James Allen (2008), Politics of Seeking Superiority: America and Iran, translated by Nasser Qabadzadeh, Regional Studies Quarterly, American Studies-Israel Studies. number 10.

Brookings Institution(<https://www.brookings.edu/>)

Chomsky, Navam (2013), A Plan for the Future: Occupations, Interventions, Empire and Sustainability, translated by Hana Naserzadeh, Tehran: Marwarid Publications. [In Persian]

Chitsazian, Mohammadreza and Shafiei, Nozar (2016), Prospects of Iran-US relations until 2030: possible scenarios, World Politics, Volume 22, Number 4, pp. 41-65. [In Persian]

Chernov, Fard (2013), Theory and Hypertheory in International Relations: Conflicting Concepts and Interpretations, translated by Alireza Tayeb, Tehran, Nashrani. [In Persian]

Carnegie Institution for Science(<https://carnegie-mec.org/?lang=ar>)

Center for Strategic, Economic and Political Studies of Arab Democracy(<https://democraticac.de/?p=64209>)

Fars news agency(<https://www.farsnews.ir/>).[In Persian]

Shams News Agency(<https://shms.ps/>)/).[In Persian]

Lebanon's Al-Banna newspaper(<https://www.al-binaa.com/>).[In Arabic]

Al-Akhbar newspaper of Lebanon(<https://al-akhbar.com/>).[In Arabic]

Mashreq news and analysis site (<https://www.mashregnews.ir/>).[In Persian]

Al Jazeera News Network(<https://www.aljazeera.net/>).[In Arabic]

Nowrozi Mojtabi and Marandi Zohra (2018), evolution in the power-oriented discourse of resistance from consolidation to development of power with

an emphasis on the chain of equivalence of identity before and after the martyrdom of Sardar Soleimani, Scientific-Promotional Quarterly of Islamic Awakening Studies, Year 8, Number 16, pp. 83 -61. [In Persian]

Quds International News Agency(<http://qodsna.com/>).[In Persian]

Russian website Sputnik Arabic(<https://arabic.sputniknews.com/>).[In Arabic]

Kissinger, Henry (2014), World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History, UK: Allen Lane.

Mark, Julian (2021), "Trump says his administration killed 'bigger' terrorists than Osama bin Laden, Washington post", (August 27, 2021) available online at:<https://www.washingtonpost.com/nation/2021/08/27/trump-osama-bin-laden-one-hit>.

Mershimer, John (2001), The Tragedy of Great Power Politics, Chicago: University of Chicago.

Ostovar, Mojtabi, Mohammadzadeh, Ali and Mirkoshesh, Amirhosheng (2018), regional power and hegemon confrontation in the Middle East based on the theory of hegemonic stability, Political Studies Quarterly, Winter, No. 46, pp. 141-163. [In Persian]

----- (2002), The National Security Strategy of the United States of America, Washington: White House press.

----- (2006), The National Security Strategy of the United States of America, Washington: White House press.

----- (2010), The National Security Strategy of the United States of America, Washington: White House press.

----- (2015), The National Security Strategy of the United States of America, Washington: White House press.

----- (2017), The National Security Strategy of the United States of America, Washington: White House press.

----- (2021), The National Security Strategy of the United States of America, Washington: White House press.

Tabatabai, Seyyed Mohammad and Noorani, Seyyadimirsina (2018), Future research of the political relations of the Islamic Republic of Iran with the United States of America until 2024, Iran Future Research Quarterly, Winter, Volume 4, Number 2, pp. 107-82. [In Persian]

Tasnim International News Agency(<https://www.tasnimnews.com/>) [In Persian]

The Arabic website of the Independent newspaper(<https://www.independentarabia.com/>). [In Arabic]

The website of the International Academy of Political Experts and Analysts (<https://apa-inter.com/index.php>)

Wiki Shia news base (<https://fa.wikishia.net/>). [In Persian]

Young Journalists Club (<https://www.yjc.news/>). [In Persian]

Zogby Research Services Report, Available Online at: <http://static1.squarespace.com/static/52750dd3e4b08c252c723404/t/53f15352e4b052f8384c4624/1408324433999/Iraq+2011.pdf>.

شوریه‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی